

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Wpływy czeskie w kształtowaniu się polskich wykładników intensyfikacji

Author: Barbara Mitrenga

Citation style: Mitrenga Barbara. (2019). Wpływy czeskie w kształtowaniu się polskich wykładników intensyfikacji. "Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique" (2019), Z. 75, s. 111-126. DOI: 10.5604/01.3001.0013.6616

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

BARBARA MITRENGA

Uniwersytet Śląski, Katowice

ORCID: 0000-0001-9389-8152 ♦ DOI: 10.5604/01.3001.0013.6616

Wpływy czeskie w kształtowaniu się polskich wykładników intensyfikacji

Streszczenie

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule są polskie wykładniki intensyfikacji o proveniencji czeskiej. Szczegółową analizą objęto intensyfikatory będące odpowiednikami staroczeskiego *přieliš*, tj. *bezlisz*, *brzelisz*, *przelisz*, *przezlish* i *przylish*, wyrażenie *na porząd* oraz jednostkę *wielmi*. W artykule zwrócono uwagę na ich genezę, znaczenie, frekwencję tekstową, zakres użycia w dawnych tekstach oraz funkcjonowanie w historii polszczyzny. Analiza wykazała, że wymienione bohemizmy istniały głównie w staropolszczyźnie i w XVI wieku, czyli w czasie, gdy polskie piśmiennictwo rozwijało się pod wpływem czeszczyzny. Oddziaływanie języka czeskiego na rozwój polskich wykładników intensyfikacji nie było silne, o czym świadczy zazwyczaj niska frekwencja analizowanych form w nielicznych polskich zabytkach językowych tego okresu.

Słowa kluczowe: wpływy czeskie w polszczyźnie, intensyfikacja, bohemizmy, historia języka polskiego

Czech influences in the formation of the Polish exponents of intensification

The article describes Polish exponents of intensification of Czech origin. The detailed analysis includes intensifiers which are equivalents of Old Bohemian *přieliš*, i.e. *bezlisz*, *brzelisz*, *przelisz*, *przezlish* and *przylish*, the expression *na porząd* and the unit *wielmi*. The paper focuses on their origin, meaning, text frequency, scope of use in ancient texts and functioning in the history of Polish. The analysis shows that the above-mentioned Bohemisms existed mainly in Old Polish and in the 16th century, which was a time when the Polish literature was developing under the Czech influence. The influence of the Czech language on the development of Polish exponents of intensification was not strong. This is evidenced by the low frequency of the analyzed forms in the few monuments of the Polish language of that period.

Kyewords: Czech influences on Polish, intensification, Bohemisms, history of the Polish language

Wpływ języka czeskiego na język polski jest dla językoznawcy, zwłaszcza dla historyka języka, zagadnieniem dobrze znanym. Wiadomo, że u progu polskiej państwowości za pośrednictwem czeskim język polski przejął terminologię chrześcijańską – słownictwo polskie wzbogaciło się wtedy zarówno o wyrazy rodzime czeskie, które w polszczyźnie nabrały nowego znaczenia (np. *nebe*, pol. *niebo* ‘firmament’, ‘miejsce pobytu Boga i świętych’; *peklo*, pol. *piekło* ‘smoła’, ‘miejsce pobytu potępionych’), jak i zaadaptowane w języku czeskim zapożyczenia łacińskie, z dialektów romańskich lub z języka niemieckiego (np. *anjel*, pol. *anioł*; *ewanjelium*, pol. *ewangelia*; *pohan*, pol. *poganin*; *kostel*, pol. *kościół*; *papež*, pol. *papież*) (Klemensiewicz 1961: 25–27). W XIV i XV wieku wpływy czeskie obejmują polskie piśmiennictwo, które czerpie z rozwijającej się już od XIII wieku literatury czeskiej (Orłóš 1980: 11). W tym okresie do polszczyzny przeniknęły również czeskie terminy prawno-administracyjne (np. *szlachta*, *starosta*, *pokój*, *palac*) (Orłóš 1980: 12).

Oddziaływanie czeszczyzny na język polski było szczególnie silne do połowy XVI wieku i wiązało się m.in. z pierwszymi polskimi przekładami Biblii przy wykorzystaniu czeskich wzorów. Jak podkreśla Irena Kwilecka w opracowaniu poświęconym zależnościom między średniowieczną Biblią czeską a staropolskimi przekładami Biblii:

[...] polscy tłumacze Biblii – już w średniowieczu, a i potem w wieku XVI – korzystali z bogatych doświadczeń czeskich tłumaczy. Było to tym łatwiejsze, że do pierwszych dziesiątków XVI w. język czeski pod względem leksykalnym niewiele różnił się od należącej do tej samej grupy językowej polszczyzny (Kwilecka 1990: 75).

Zależność języka polskiego od czeszczyzny wiązała się również z literaturą reformacyjną, a także działalnością braci czeskich na ziemiach polskich (Klemensiewicz 1965: 144). Wówczas na język polski oddziaływała także czeska literatura świecka, plebejska – warto wspomnieć chociażby o popularnym przekładzie *Frantowych praw*, będących parodią przepisów cechowych (Orłóš 1980: 22). Do końca XVI stulecia wpływy te stopniowo słabną, a w kolejnym wieku przestają oddziaływać. Elżbieta Belcarzowa, w pracy poświęconej osobliwościom leksykalnym w *Biblii Leopolicy*, stwierdza:

Równie bodaj często jak do łaciny sięgał wiek XVI do języków słowiańskich, zwłaszcza czeskiego, dla odświeżenia i poszerzenia zasobu leksykalnego rodzimego języka. Stosowano to w praktyce, aprobowano w teoretycznych rozważaniach nad językiem [...]. Zależnie od indywidualnych gustów pisarzy różny jest stopień nasilenia bohemizmów w ich dziełach, jednak zwyczaj zapożyczania z języka czeskiego był powszechny, ulegali mu w mniejszym lub większym stopniu wszyscy pisarze (szczególnie w pierwszej połowie wieku) (Belcarzowa 1989: 12).

Na temat wpływów czeskich na język polski pisze również Teresa Zofia Orłóš:

Pierwsza fala wpływów czeskich przyniosła nam terminologię religijną, druga znaczną ilość cechizmów przelotnych, występujących w zabytkach piśmiennictwa staropolskiego, trzecia zaś i ostat-

nia, w wieku XVI, przyczyniła się do utrwalenia zapożyczeń czeskich w języku polskim. Większość Polaków nie zdaje sobie dziś sprawy z tego, ilu słów pochodzenia czeskiego używa na co dzień. A przecież wyrazy takie, jak np. *straż, własność, Władysław, brama, blahy, hańba, wesele, obywatel* należą do codziennego naszego słownictwa (Orłóš 1980: 22).

Parafrazując słowa badaczki, można dodać, że większość Polaków nie zdaje sobie dziś sprawy z tego, czy, a jeśli tak, to w jaki sposób język czeski wpłynął na kształtowanie się polskich wykładników intensyfikacji. Warto zauważyć, że informacje na ten temat pojawiają się w pracach poświęconym polsko-czeskim kontaktom językowym¹. Wiadomości te, rozproszone w różnych tekstach, wymagają nie tylko „scalenia”, ale również uzupełnienia i zweryfikowania, by na ich podstawie móc sformułować wnioski na temat zależności polskich wykładników intensyfikacji od języka czeskiego. Problem ten zasygnalizowano m.in. w zakończeniu monografii *Polskie intensyfikatory w ujęciu historycznym*:

Osobnym zagadnieniem, które nie zostało w pracy szczegółowo omówione, a które warto byłoby podjąć w przyszłości, jest problem rozwoju polskich intensyfikatorów, czy też problem intensyfikacji w ogóle, w konfrontacji z innymi językami słowiańskimi lub szerzej: indoeuropejskimi [...]. W publikacji niejednokrotnie wskazywano odpowiedniki polskich intensyfikatorów w innych językach, na marginesie rozważań dotyczących innych kwestii. [...] Wiele nawiązań dotyczyło języka czeskiego [...]. Studia porównawcze w tym zakresie byłyby niewątpliwie cenne, ponieważ pogłębiłyby dotychczasową wiedzę na temat intensyfikacji (Bałabaniak, Mitrenga 2015: 183–184).

Niniejszy artykuł jest próbą – choć częściowej – realizacji zgłoszonego wówczas postulat, by w przyszłości podjąć badania porównawcze, pokazujące polskie intensyfikatory, ich genezę i rozwój, na szerszym tle językowym, by pokazać zależności między funkcjonującymi w polszczyźnie wykładnikami intensyfikacji, a ich innojęzycznymi odpowiednikami. Bezpośrednim impulsem do podjęcia tematu wpływów czeskich w kształtowaniu się wykładników intensyfikacji w polszczyźnie była obserwacja, że oddziaływanie to miało różne nasilenie na przestrzeni wieków oraz że przejawiało się ono zarówno na płaszczyźnie leksykalnej, jak i pozaleksykalnej. W artykule zebrano i uzupełniono dotychczasowe ustalenia badaczy na temat pochodzenia i statusu wybranych wykładników intensyfikacji uznawanych za bohemizmy bądź „podejrzewanych” o związki z językiem czeskim, tj. *bezlisz, brzezlish, przelisz, przezlish i przylish; wielmi* oraz *na porząd*².

W pracy wykorzystano dane leksykograficzne, etymologiczne, tekstowe oraz korpusowe zaczerpnięte ze słowników języka polskiego, tj. *Słownika staropolskiego*

¹ Zob. m.in. prace Mieczysława Basaja, Janusza Siatkowskiego, Stanisława Urbańczyka, Elżbiety Belcarzowej czy Ireny Kwileckiej, których wykaz znajduje się w bibliografii.

² W pierwotnym założeniu artykuł miał również uwzględniać pozaleksykalne wykładniki intensyfikacji, tj. przedrostki *na-* i *prze-*, będące przykładami oddziaływania języka czeskiego na rozwój wykładników intensyfikacji na płaszczyźnie morfologicznej. Zagadnienie to została opracowane w artykule *Przedrostki intensyfikujące na- i prze- w ujęciu historycznojęzykowym* (Mitrenga 2018).

(Sstp³), *Słownika polszczyzny XVI wieku* (SXVI), *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (SL) oraz *Słownika języka polskiego* tzw. warszawskiego (SW), słowników etymologicznych (SBr, SBor) oraz indeksu haseł do *Słownika polszczyzny XVI wieku*, dawnych przekładów biblijnych, elektronicznej wersji tekstów z tzw. kanonu źródeł *Słownika polszczyzny XVI wieku*, a także Korpusu polszczyzny XVI wieku oraz tzw. korpusu KorBa, czyli Elektronicznego Korpusu Tekstów Polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)⁴.

Polskie odpowiedniki staroczeskiego *přieliš*

Na początku rozważań na temat wpływów języka czeskiego na kształtowanie się polskich intensyfikatorów warto zwrócić uwagę na to, że historycy języka polskiego, a zwłaszcza badacze interesujący się wpływami czeskimi w polszczyźnie, niejednokrotnie stwierdzają, że orzekanie o tym, co można uznać za bohemizm, jest zadaniem niezwykle trudnym. Warto przytoczyć opinie na ten temat Zenona Klemensiewicza i Józefa Reczka:

Z powodu rozwojowej bliskości i pokrewieństwa języka polskiego i czeskiego trudno nieraz orzec stanowczo w szczegółowych wypadkach, czy pewien wyraz jest czechizmem, czy też rodzimym albo nawet pożyczką ruską. Stosunkowo pewniejsze są jeszcze te domniemane czechizmy, które rozpoznajemy na podstawie cech głosowych. Zapożyczenia wyrazowe są mniej pewne; trzeba tutaj poparcia od strony okoliczności kulturalnych, wpływów piśmiennictwa itp. (Klemensiewicz 1965: 144).

Zdarza się, że ani dotychczasowe badania, ani postać fonetyczna czy strukturalna (w sensie budowy), ani też semantyczna nie wskazują na dany wyraz jako na element zapożyczony. Jeśli zapożyczenie nastąpiło dawno i jeżeli jakiś bohemizm dostał się do języka polskiego w dogodnym dla niego czasie, to mogła nastąpić całkowita polonizacja z usunięciem ewentualnych cech językowych czeskich, i następnie stając się przodkiem innych wyrazów, był on od dawna odczuwany jako wyraz rodzimy (Reczek 1968: 17).

Opinie te pokazują, z jak trudnym zadaniem mierzą się badacze najdawniejszej polszczyzny przy ustalaniu genezy poszczególnych wyrazów czy też elementów w języku polskim. Nie dziwi więc fakt, że opinie o pochodzeniu danych elementów języka mogą się różnić, zwłaszcza gdy są weryfikowane po kilkunastu czy kilkudziesięciu latach na podstawie bardziej rozbudowanej bazy materiałowej bądź przy wykorzystaniu nowych możliwości ekscerpcji źródeł czy też przeszukiwania tekstów dzięki rozwojowi lingwistyki cyfrowej. W dalszej części artykułu będę sygnalizowała, w odniesieniu do których spośród analizowanych przykładów opinie na temat czeskiego pochodzenia są niepewne bądź różne.

³ Wykaz skrótów źródłowych znajduje się na końcu artykułu.

⁴ Informacje na temat tego korpusu zob. Adamiec et al. 2018.

W tej części artykułu uwaga poświęcona będzie ekwiwalentom staroczeskiego *přieliš* w języku polskim. O pochodzeniu, budowie słowotwórczej oraz znaczeniu *přieliš* czytamy w *Etymologickém slovníku jazyka českého* Václava Machka⁵:

Složené adverbium starobylého typu (přípona -b v složeninách, srov. *svoboda*, lat. *in-erm-i-s* proti *arma*), z *per-lich-b* (*per* > č. *přě-*, *pře-*) = naskrz, venkoncem, nadmíru lichu, od *lichý* přebývající, nadbytečný. Pol. *przezlisz* přichýleno k *przez* (ESMach).

Słownik ten podaje, że odpowiednikiem staroczeskiego *přieliš* było polskie *przezlisz*, jednak nie była to jedyna możliwa forma adaptacji czeskiej pożyczki w polszczyźnie. Dawne polskie teksty oraz źródła leksykograficzne zaświadczać istnienie również innych jej wariantów, tj. *bezlisz*, *brzezlisz*, *przelisz* oraz *przylisz*⁶. Wymienione polskie ekwiwalenty staroczeskiego *přieliš* występowały w najdawniejszych zabytkach polskiego piśmiennictwa od staropolszczyzny do końca XVI wieku⁷, choć notowane są w słownikach języka polskiego do połowy XIX wieku (po raz ostatni w SW). Szczątkowość spuścizny piśmienniczej z tego okresu pozwala jedynie na uogólnione spostrzeżenia na temat ich znaczenia i funkcjonowania w polszczyźnie.

Na podstawie ekscerpji Sstp oraz SXVI obliczono, że do końca 1500 roku odnotowano siedem tego typu form (jednokrotnie *bezlisz* i *brzezlisz*, dwukrotnie *przelisz* oraz trzykrotnie *przezlisz*), przy czym pięć z nich pochodzi z *Biblii królowej Zofii* z połowy XV wieku. W polszczyźnie XVI wieku takich przykładów pojawiło się więcej: 18 w tekstach należących do kanonu źródeł SXVI oraz kolejnych 15 wyekscerpowanych ze źródeł pozakanonicznych bądź poświadczonych w SL. W zabytkach z tego stulecia najwięcej użyć ma forma *przezlisz* (25 poświadczeń), dwie formy notowane są zaledwie kilka razy (*przelisz* – 3 i *przylisz* – 4), *bezlisz* – jeden raz, natomiast forma *brzezlisz* nie została poświadczona. Wspomniane 33 przykłady pochodzą z 16 różnych zabytków, ale tylko w czterech z nich (FalZioł, Leop, SienLek i ErazmJęzyk) użyto wymienionych form więcej niż dwa razy. Najwięcej przykładów pochodzi z *Biblii Jana Leopolity* z 1561 roku (9 poświadczeń) oraz dzieła Stefana Falimirza *O ziołach i mocy ich...* z 1534 roku (5 poświadczeń). Anonimowy przekład dzieła *Księgi, które zową Język* Erazma z Rotterdamu z 1542 roku oraz zabytek *Lekarstwa doświadczone* autorstwa Marcina Siennika z 1564 zawierają po trzy interesujące nas przykłady. Natomiast w pozostałych 12 tekstach źródłowych analizowane wyrazy odnotowane zostały najwyżej dwukrotnie.

⁵ Za wskazanie tego źródła dziękuję dr Milenie Hebal-Jezierskiej.

⁶ Jednostki te zostały ujęte w SZWF, są również przedmiotem opisu w artykule: *Dawne polskie intensyfikatory wywodzące się od staroczeskiego přieliš* (Mitrenga, w druku).

⁷ E. Belcarzowa wskazuje, że *przezlisz* jest XV-wieczną czeską pożyczką, która wyszła z użycia w XVI wieku. Badaczka podaje, że w kartotece SXVI wyraz ten zanotowany jest 13 razy (Belcarzowa 1989: 19).

Tabela 1. zestawia użycia *bezlisz*, *przezlisz* oraz *przelisz* zaczerpnięte z *Biblia królowej Zofii* oraz *Biblia Jana Leopolity* zestawione z odpowiednimi fragmentami z *Biblia Jakuba Wujka* oraz *Wulgaty klementyńskiej (Vulgata Clementina)*:

Tabela 1. Porównanie odpowiedników *bezlisz*, *przezlisz* i *przelisz* na podstawie tłumaczeń równoległych wersetów biblijnych

Lokalizacja	<i>Biblia królowej Zofii</i> ^{a)}	<i>Biblia Jana Leopolity</i> ^{b)}	<i>Biblia Jakuba Wujka</i> ^{c)}	<i>Vulgata Clementina</i> ^{d)}
BZ Ex 9, 35	i zatwirdzi się serce jego a sług jego przezlisz ani chciał puścić synow izrahelskich, jakoż przykazał był Bog przez ręce Mojseszowey.	a ociężało serce tak samego jak i sług jego/ a zatwardziało barzo: ani wypuścił synow Izrahelowych/ jako był przykazał Pan przez rękę Mojszeszową	I ociężało serce jego, i sług jego, i zatwardziało zbytnie: i nie puścił synów Izraelowych, jako przykazał Pan przez rękę Mojszeszową.	et ingravaturn est cor ejus, et servorum illius, et induratum nimis: nec dimisit filios Israël, sicut præceperat Dominus per manum Moysi.
BZ Ex 12, 38	a lud smieszany z nimi wyszedł przez czysła, jich owiec i drowow, i dobytku rozmajitego płodu wiele bezlisz	ale i lud pospolity bez liczby szedł z nimi: owce/ stada/ i dobytkow rozmaitych barzo wiele	Ale i gmin pospolity niezliczony szedł z nimi, owce i bydła, i zwierząt rozmaitych bardzo wiele.	Sed et vulgus promiscuum innumerabile ascendit cum eis, oves et armenta et animantia diversi generis multa nimis.
BZ I Reg 14, 31	A przetoż bili tego dnia Filistyny od Machmas aż do Hailon. I ustał był lud przelisz barzo.	Pobili tego onego dnia Filistyny od Machmas aż do Hialon. A zmordował się lud barzo	Bili tedy dnia onego Philistyny od Machmas aż do Ajalon, i spracował się lud bardzo.	Percusserunt ergo in die illa Philisthæos a Machmis usque in Ajalon. Defatigatus est autem populus nimis:
BZ Jer 14, 7	Odpowiedzali nam złości nasze: Panie, uczyni prze tve jimię, bo wielkie są *przelisz odwracania nasza, tobieśmy zgrzeszyli.	A jeźliż nieprawości nasze będą przeciw nam/ ty Panie czyni dla imienia twego/ boć są mnogie odwrocenia nasze/ tobieśmy zgrzeszyli	Jeźli nieprawości nasze odpowiedzą nam: Panie! uczyni dla imienia twego; bo mnogie są odwrocenia nasze, tobieśmy zgrzeszyli.	Si iniquitates nostræ responderint nobis, Domine, fac propter nomen tuum : quoniam multe sunt aversiones nostræ: tibi peccavimus.
BZ Jer, 14, 17	I poniesiesz k nim słowo to: Wywiedźcie oczy moje *słyż przez noc i przez dzień a nie milczta, bo skruszeniem wielkim starta jest panna, dziewczka luda mego raną przelisz złą.	I powiedz im to słowo. Niech wywiodą oczy moje lży w nocy/ i we dnie/ i niechaj nie milczą: bo starcim wielkim starta jest panna corka ludu mego porażką barzo złą gwałtownie.	I rzeczesz do nich to słowo: Niech oczy moje wypuszczają lży we dnie i w nocy, a niech nie milczą; bo skruszeniem wielkiem skruszona jest dziewica, córka ludu mego, raną bardzo bolesną.	Et dices ad eos verbum istud: Deducant oculi mei lacrimam per noctem et diem, et non taceant, quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei, plaga pessima vehementer.
Leop Deut 29/24	I rzeką wszyscy naradowie: «Przecż jest tak Pan uczynił ziemi tej to? Ktory jest gniew i rozniewanie jego nieśmierne?»	Tak to rzeką wszystkie narody: Czemuś tak Pan uczynił tej ziemi: Coż to za gniew zapalczywości jego tak gwałtowny	I rzeką wszyscy naradowie: Czemu tak Pan uczynił tój ziemi? Cóż to za gniew zapalczywości jego gwałtowny?	Et dicent omnes gentes: Quare sic fecit Dominus terræ huic? quæ est hæc ira furoris ejus immensa?

Leop 1.Reg 18/8	Brak karty	I rozniewał się Saul przezlisz,/i niepodołała mu się ta ich rzecz	I rozniewał się Saul bardzo, i nie podobala się w oczach jego ta mowa,	Iratus est autem Saul nimis, et displicuit in oculis ejus sermo iste:
Leop 1.Reg 25/2	Brak karty	a człowiek ten był bogaty barzo: bo miał owiec trzy tysiące	a człowiek on bardzo wielki, i miał owiec trzy tysiące,	et homo ille magnus nimis : erantque ei oves tria millia
Leop 1.Reg 28/21	Zatym weszła ta niewiasta ku Saulowi *i *widziała *ji *leżącego, bo się był barzo zamącił, i rzecze k niemu:	Weszła tedy niewiasta ona do Saula/ bo się był strwożył przezlisz	Weszła tedy ona niewiasta do Saula; (bo się był zląkł bardzo)	Ingressa est itaque mulier illa ad Saul (conturbatus enim erat valde)
Leop. 2.Reg 3/8	Brak karty	On rozniewawszy się przezlisz prze to słowo	Który rozniewawszy się bardzo dla słów Izbozetha,	Qui iratus nimis propter verba Isboseth,
Leop 2.Par 2/9	Brak karty	Bo ten dom ktory ja chcę budować będzie przezlisz wielki i sławny	bo dom, który chcę budować, bardzo wielki jest i sławny.	Domus enim quam cupio aedificare, magna est nimis, et inclyta.
Leop 2.Par 13/18	Brak karty	a synowie Juda przezlisz się zmocnili	a synowie Judcy zmocnili się bardzo	et vehementissime confortati filii Juda,
Leop 2.Esdr 2/2	I bałem się wielmi barzo,	zląkłem się niepomału a przezlisz	I zląkłem się bardzo i nazbyt.	Et timui valde, ac nimis:
Leop Ez 37/10	Brak karty	i stanęli na nogi swoje wojsko przezlisz barzo wielkie	i stanęły na nogach swych, wojsko wielkie bardzo wielce.	steteruntque super pedes suos, exercitus grandis nimis valde.

Źródło: opracowanie własne

^{a)} transkrypcja za: *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego* (płyta DVD)

^{b)} transkrypcja na podstawie wydania *Biblia Leopoldy* z 1577 roku. Źródło: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/295919/edition/279610/content> (dostęp: 22.08.2018)

^{c)} transkrypcja zaczerpnięta ze strony internetowej: <http://www.biblijny.net/biblia-wujka/ksiega-wyjscia.html> (dostęp: 22.08.2018)

^{d)} fragmenty przytoczone za: <http://vulsearch.sourceforge.net/html/index.html> (dostęp: 22.08.2018)

Porównanie wersetów biblijnych zaprezentowane w tabeli 1. dowodzi, że w języku polskim najczęstszym odpowiednikiem dla *bezlisz*, *przezlisz* i *przelisz* było *barzo*, późniejsze *bardzo*⁸. Natomiast fragmenty zaczerpnięte z *Wulgaty klementyńskiej* wskazują, że łacińskim odpowiednikiem analizowanych jednostek był wyraz *nimis*. W kontekście rozważań o znaczeniu polskich odpowiedników staroczeskiego *přielis* warto zauważyć, że źródła leksykograficzne definiują podane formy jako ‘zbyt’, ‘zbytnio’, ‘bardzo’, (także ‘za bardzo’) (zob. Sstp i SXVI). Również łaciński odpowiednik *nimis* w Elektronicznym Słowniku Łaciny Średniowiecznej w Polsce definiowany jest jako I ‘(za)nadto, za bardzo, zbyt’ oraz II ‘nader, nadmiernie, bardzo’⁹. Podobnie definiują *bezlisz* autorzy *Chrestomatii staropolskiej*: ‘nazbyt, za bardzo’

⁸ O zastępowaniu polskich odpowiedników staroczeskiego *přielis* wyrazem *barzo* pisze także Brückner (SBr: 23). Zwróciłam na to uwagę w artykule (Mitrenga, w druku).

⁹ Na podstawie: http://scriptores.pl/lexicon/pl/lemma/nimis#sense_I (dostęp: 23.08.2018).

(ChS: 450), a *przyłisz* jako ‘bardzo, nazbyt’ (ChS: 467). Co istotne, Janusz Siatkowski w SB podaje znaczenie *przelisz, przezłisz* ‘zbytnio, nadto’ (SB: 278). A zatem na podstawie przywołanych źródeł leksykograficznych i ChS można wnioskować, że formy *bezlisz, brzelisz, przelisz, przezłisz* oraz *przyłisz* funkcjonowały w dawnej polszczyźnie albo w znaczeniu intensyfikującym ‘bardzo’, albo w znaczeniu ‘zbyt’, ‘zbytnio’, ‘za bardzo’¹⁰. Na podstawie zestawienia zaprezentowanego w tabeli 1. oraz przywołanego w przypisie 8 sądu Brücknera można jednak ocenić, że w XV i XVI wieku znaczenie intensyfikujące polskich odpowiedników *přieliš* było dominujące.

Wnioski na temat funkcjonowania odpowiedników staroczeskiego *přieliš* w polszczyźnie można ująć w następujących punktach:

1. Formy *bezlisz, brzelisz, przelisz, przezłisz* oraz *przyłisz* charakteryzują się ograniczonym zasięgiem czasowym – pojawiają się sporadycznie w zabytkach staropolskich, a liczba poświadczeń XVI-wiecznych wynosi 33.
2. W staropolszczyźnie formy te notowane są głównie w *Biblii królowej Zofii*, natomiast w XVI wieku w 16 różnych tekstach, przy czym najwięcej przykładów pochodzi z *Biblii Leopoldy* oraz zielnika Falimirza.
3. Obecność analizowanych wyrazów głównie w XV- i XVI-wiecznych polskich przekładach biblijnych nie dziwi, gdyż wiadomo, że polscy tłumacze korzystali z wzorów czeskich. Poświadczenia w zabytkach o innym charakterze (np. zielniki, traktat o języku) są potwierdzeniem szerszego zakresu funkcjonowania czeskiej pożyczki XVI wieku, tj. wykraczającego poza tłumaczenia biblijne.
4. Spośród wymienionych form najczęściej notowana jest *przezłisz*, mimo że regularnym kontynuantem fonetycznym dla *přieliš* jest *przelisz* – taką formę jako pierwotną podaje Janusz Siatkowski, objaśniając, że „W jęz. pol. przysłówki ten wcześniej uległ przekształceniu w *przezłisz* pod wpływem przyimka *przez*” (Siatkowski 1965: 103).
5. Różne źródła definiują wskazane formy jako ‘bar(d)zo’ lub ‘zbyt’, ‘zbytnio’, ‘za bardzo’. Porównanie wersetów biblijnych przedstawione w tabeli 1. dowodzi, że polskim odpowiednikiem staroczeskiego *přieliš* – częściej niż *zbyt* lub *zbytnio* – było *barzo* lub *bardzo*.

Intensyfikator *wielmi* w polszczyźnie

W tej części artykułu przywołane zostaną dotychczasowe ustalenia na temat *wielmi*¹¹, a także omówione zostaną frekwencja tej jednostki w polszczyźnie minionych wieków oraz źródła, w jakich została ona odnotowana.

Najważniejsze informacje na temat *wielmi* można streścić w kilku punktach:

¹⁰ Por. znaczenie *zbyt* ‘w sposób przekraczający czyjeś oczekiwania; nazbyt, nadmiernie, przesadnie, za bardzo, zbytnio’ (USJP, t. III: 939).

¹¹ Szczegółowe omówienie *wielmi* zawiera książka *Polskie intensyfikatory w ujęciu historycznym* (Bałabaniak, Mitrenga, 2015: 121–128). W rozdziale zatytułowanym *Wielmi. Intensyfikator związany z kategoriami ilości i wielkości* omówiono genezę i status tej jednostki w staropolszczyźnie oraz jej dalsze losy na gruncie polszczyzny. Hasło *wielmi* zostało również odnotowane w SZWF (136–137).

1. Jednostka *wielmi* jest obecna w tekstach polskiego piśmiennictwa od staropolszczyzny po wiek XVII (późniejsze poświadczenia są jednostkowe), natomiast w źródłach leksykograficznych jest notowana po raz ostatni na początku XX wieku z kwalifikatorem oznaczającym wyraz staropolski.
2. Źródła leksykograficzne najczęściej definiują *wielmi* jako ‘bardzo’ lub ‘wielce’.
3. Frekwencja *wielmi* w tekstach staropolskich liczy około stu poświadczeń: najwięcej w *Biblii królowej Zofii* (39 poświadczeń) i *Rozmyślaniu przemyskim* (48 poświadczeń), w innych zabytkach liczba użyć jest mniejsza: w *Psalterzu floriańskim* (5), w *Psalterzu puławskim* (4), w *Dialogu Mistrza Polikarpa ze Śmiercią* (2).
4. Janusz Siatkowski uważa, że *wielmi* nie jest czeską pożyczką, gdyż w tekstach staropolskich miało liczne poświadczenia. Uważa, że w XVI wieku *wielmi* było już wyrazem przestarzałym, a na jego obecność w polszczyźnie tego wieku miała wpływ czeszczyzna, a w późniejszym okresie – języki ruskie.
5. W niektórych zabytkach XVI-wiecznych liczba poświadczeń *wielmi* jest zaskakująco wysoka, jednakże – jak wskazuje Siatkowski – nie świadczy to o żywotności tego wyrazu w tym okresie, ale wiąże się z konkretnymi drukarniami, w których redaktorzy na dużą skalę wprowadzili *wielmi* do dzieł. Do takich tekstów należy *Żywoł Wszechmocnego Syna Bożego Pana Jezusa Krysta* Baltazara Opeca oraz słownik Jana Mączyńskiego.

Szybki rozwój lingwistyki cyfrowej w Polsce w ostatnich latach i udostępnienie w internecie elektronicznych wersji dawnych tekstów, czy to w postaci skanów czy plików w formacie HTML, a także wyszukiwarek tekstowych i korpusowych, umożliwia nie tylko porównanie frekwencji *wielmi* w XVI, XVII i XVIII wieku, ale także przyjrzenie się konkretnym źródłom, z których zostały one zaczerpnięte.

Tabela 2. Frekwencja *wielmi* w tekstach z XVI, XVII i XVIII wieku

	Polszczyzna XVI wieku		Polszczyzna XVII wieku		Polszczyzna XVIII wieku
	I połowa	II połowa	I połowa	II połowa	
Liczba poświadczeń	349 ^{a)}		14	7	1
Liczba źródeł notujących <i>wielmi</i>	5	14	5	5	1
Skróty tekstów źródłowych notujących <i>wielmi</i>	ForCnR (13) ^{b)} OpecŻyw (118) LudWieś (1) TarDuch (1) RejKup (1)	Mącz (104) MurzHist (8) SeklPieś (1) PudłDydo (1) HistRzym (8) PapRPan (5) KlonŻal (1) RejFig (1) KwiatKsiąż (1) BierEz ³⁾ (2) KlonWor (1) MurzNT (1) WujNT (2) Leop (2)	KalCuda (3) ZwierPrzykład (1) BirkOboz (6) WitPierKontr (1) OvŻebrMet (3)	GdacKon (1) GdacPan (1) PotFrasz3Kuk_II (1) AnzObjWaś (3) ZimSRoks (1)	NiesKor_II (1)

Źródło: Opracowanie własne

^{a)} Frekwencja podana za: <http://spxvi.edu.pl/index/szukaj/?q=wielmi> (dostęp: 27.08.2018)

^{b)} Dane liczbowe w nawiasach wskazują na liczbę poświadczeń *wielmi* w danym źródle tekstowym.

Obliczono je dzięki możliwości przeszukania poszczególnych tekstów na stronie: <http://spxvi.edu.pl/korpus/teksty/> (dostęp: 27.08.2018). Dane zawarte w tabeli 2. wskazują na 272 poświadczeń *wielmi* w polszczyźnie XVI wieku.

^{e)} Wydanie dzieła z 1578 roku.

Dane zawarte w tabeli 2. potwierdzają przywołaną opinię Siatkowskiego, że duża liczba poświadczeń *wielmi* w XVI wieku nie jest świadectwem żywotności tej formy w polszczyźnie. Spośród 19 tekstów notujących tę formę jedynie w dwóch z nich poświadczeń jest dużo (ponad sto): są nimi *Żywot Wszechmocnego Syna Bożego Pana Jezu Krysta* Baltazara Opeca z 1522 roku oraz *Lexicon* Jana Mączyńskiego z 1564 roku. Zaledwie jeszcze w kilku zabytkach – dokładnie w czterech – użyć *wielmi* jest więcej niż 2, tj.: w dziele *Fortuny i cnoty różność* wydanym w 1524 (13 poświadczeń); *Historyji żałostnej... o Franciszku Spierze* Stanisława Murzynowskiego z 1551 roku oraz *Historyjach rzymskich* z 1566 roku (po 8 przykładów), a także w dziele *Panosza to jest wysławianie panów i paniąt ziem ruskich i podolskich* Bartłomieja (Bartosza) Paprockiego (5 użyć).

Wiadomo, że duża liczba poświadczeń *wielmi* w *Żywocie...* Baltazara Opeca oraz dziele Mączyńskiego nie jest przypadkowa i wiąże się z osobą Jana Sandeckiego-Maleckiego, który wprowadził tę formę na etapie redakcji (SB: 431)¹². Klemensiewicz nazywa go, i jego syna Hieronima, „zagorzałymi szermierzami czeszczyzny” (Klemensiewicz 1965: 144). Píše o nim: „Byli tacy «Bohemopoloni», jak Jan Malecki, którzy bezkrytycznie a z zamięłowaniem i uznaniem przejmowali liczne pożyczki” (Klemensiewicz 1965: 144–145). Podobną opinię o Sandeckim-Maleckim wyraża także Halina Karaś: „Jana Sandeckiego-Maleckiego można określić jako tradycjonalistę, który preferował polszczyznę archaiczną, książkową, opartą na średniowiecznej tradycji literacko-językowej, nawiązującą często do wzorców czeskich” (Karaś, online). Za przykład świadczący o nasyceniu intensyfikatorem *wielmi* tekstu *Żywota...* Baltazara Opeca w redakcji Sandeckiego-Maleckiego niech posłuży następujący fragment, w którym jednostka ta pojawia trzykrotnie w dwóch kolejnych zdaniach:

Zdrów bądź też **wielmi** dziwny/ wśfechmotzny ij fili
czny/ piękny ij miłolny a wśłytek lubiezny. O dzie=
ciątko nádobné ij **wielmi** ochotné/ o lynáčku rośke
lśny nám **wielmi** przyjemny. Tys rzęła dułfe moié/
nad wśłytko żądliwy/ tys początek ślłachetny o bo
że wcielony. Przeto dziecię námilślé k nám przydz

Źródło: http://rcin.org.pl/Content/62768/WA248_82490_SPXVI_opec-zywot_o.pdf (dostęp: 14.11.2018).

Należy zaznaczyć, że jako charakterystyczną cechę języka Sandeckiego-Maleckiego należy oceniać czechizmy zawarte również w innych redagowanych lub współtworzonych przez niego dziełach: był on bowiem redaktorem dzieła *Fortuny i cnoty*

¹² Wątek ten poruszono także w: Bałabaniak, Mitrenga, 2015: 126–127.

różność, a także współtłumaczem (razem z Janem Koszyczkiem) *Historyji rzymskich*. Poświadczenia *wielmi* w wymienionych dziełach są zatem wyrazem indywidualnej skłonności Maleckiego do języka czeskiego, a nie świadectwem ogólnej żywotności tego wyrazu w polszczyźnie XVI wieku.

Można domniemywać, że obecność *wielmi* w innych zabytkach tego stulecia była także wyrazem indywidualnego wyboru pisarza. W przypadku twórczości Bartłomieja Paprockiego, heraldyka, pisarza, poety i tłumacza polskiego i czeskiego, taki wybór wydaje się w pełni zrozumiały. W tym przypadku kilkukrotnego użycia czechizmu *wielmi* w *Panoszy*... również nie należy interpretować jako świadectwa żywotności tego wyrazu w 2. połowie XVI wieku. Nietypowe natomiast wydaje się użycie *wielmi* w dziele Murzynowskiego, gdyż używanie zarówno bohemizmów, jak i wyrazów przestarzałych „kłóci się” z reprezentowanym przez niego i Jana Seklucjana nurtem nowatorskim w polszczyźnie¹³ (Karaś: online). Nie zmienia to jednak faktu, że – jak pisze Klemensiewicz: „Z obecności tedy zapożyczenia czeskiego u jakiegoś pisarza nie wynika, aby właśnie ono było w szerszym użyciu pisarskim, a coś dopiero w mowie potocznej” (1965: 145).

W korpusie KorBa odnotowano zaledwie 22 poświadczenia *wielmi*. W żadnym tekście źródłowym uwzględnionym w korpusie liczba użyć *wielmi* nie jest duża. Najwięcej (6 przykładów) zawierają *Kazania obozowe o Bogarodzicy* Fabiana Birkowskiego z 1623 roku. Przykłady te są świadectwem zastosowania *wielmi* w kazaniu, a więc w tekście o silnym przekazie perswazyjnym. Do tego celu służy między innymi oddziaływanie na emocje odbiorcy. Widoczne jest to w zdaniu: *Patrzyła na to Panna/ i wielmi bolała/ wielmi cierpiała/ i mieczem bólu jego zraniona na duszy była* (BirkOboz, s. 26)¹⁴, w którym dwukrotnie powtórzone *wielmi* łączy się z czasownikami *bolała* i *cierpiała*. Zabieg ten wzmacnia przekaz o cierpieniu Maryi, co wywołuje u odbiorcy współczucie. W pozostałych przykładach, tj. *Wielka otucha zwycięstwa, gdy ten okrzyk zagrzmie w uszach żołnierza Chrześcijańskiego; gdy się nie wstydy starej wiary, która ze świętymi obyczajami weszła była do Polski, zaraz tą pieśnią Bogarodzicą/ wielmi ukochana* (BirkOboz, s. 4); *Podźcie/ a obaczcie wszyscy te robotniki/ którzy dusze ludzkie oswabdzali z grzechów/ i czynili takie dzieła/ które nazwał Areopagita/ Opera diuinissima; Dzieła wielmi Boskie* (BirkOboz, s. 60); *jako wielmi pobiłdzili oni Studenci/ za Króla AVGUSTA, którzy dla odwłoki sprawiedliwości z pacholików jednych/ hurmem wielkim z Krakowa/ z Akademii/ z Burs/ z Szkół wypadli/ i zaszli do Niemiec do Heretyków/ i z tamtąd nowych wiarek do Korony nanosili?* (BirkOboz, s. 73); *toż idzie/ abo z dobrymi/ abo ze złymi przymiotami; małe zprzodku/ ledwie ich znać: potym górę biorą/ i abo się ludziom przykrzą/ gdy złe; abo oczy ludzkie wielmi cieszą/ gdy dobre* (BirkOboz, s. 73), mamy do czynienia z intensyfikatorem *wielmi* w znaczeniu ‘bardzo’, ale być może o innym nacechowaniu stylistycznym (podniosłym?) niż neutralne *bardzo*. Zwłaszcza gdy szerszy kontekst wskazuje na coś

¹³ Streszczenie pierwszej w dziejach polszczyzny polemiki poprawnościowej między Janem Sandeckim-Maleckim oraz Janem Seklucjanem i Stanisławem Murzynowskim zawiera praca Haliny Karaś (online).

¹⁴ Cytaty zaczerpnięto z korpusu KorBa: korba.edu.pl/query_corpus/ (dostęp: 30.08.2018).

szczególnie ważnego lub wartościowego: *Wielka otucha zwycięstwa... wielmi ukochana czy Dzieła wielmi Boskie*.

Wyrażenie *na porządk* jako wykładnik intensyfikacji

Wyrażenie *na porządk* wymienia Zenon Klemensiewicz w *Historii języka polskiego* jako przykład czeskiego zapożyczenia w języku pisarzy XVI wieku (Klemensiewicz 1965: 145). Badacz podaje znaczenie tego wyrażenia, tj. ‘po kolei’¹⁵. W tym samym znaczeniu jednostki *na porządk* i *porządk* notuje Mieczysław Basaj w SB, przy czym uznaje on za wątpliwe czeskie pochodzenie wymienionych form (SB: 170)¹⁶. W taki sam sposób definiuje *porządk* oraz *na porządk* SL: ‘porządkiem, jedno po drugim, po rzędzie, po kolei’ (SL: 364). Natomiast w SXVI *na porządk* zdefiniowano jako ‘po kolei, jedno za drugim’, ‘bez wyjątku’, *intens.* ‘na potęgę’ (SXVI, t. 15: 357, hasło „Na”) oraz w innym miejscu: ‘bardzo, w znacznym stopniu; całkowicie’ (SXVI, t. 27: 410–411, hasło „2. Porządk”). Podobne znaczenie (‘bardzo, całkowicie’¹⁷) rejestruje również *Mały słownik zaginionej polszczyzny* (MSZP: 237). Wyrażenie to w znaczeniu intensyfikującym odnotowano także w SZWF (94). Warto dodać, że istnienie *na porządk* w polszczyźnie nie wykracza poza wiek XVI.

Na podstawie SXVI wieku frekwencja *na porządk* w znaczeniu intensyfikującym wynosi 17¹⁸ lub 19¹⁹ poświadczeń i jest wyższa niż jego frekwencja w dwóch innych wymienionych znaczeniach²⁰. Interesujące nas przykłady użycia *na porządk* odnotowane w SXVI zaczerpnięto z zabytków: MurzHist, Leop, ŁaszczPogrom, CzechRozm, CzechEp oraz CzechEpPORz. Wśród nich znajduje się m.in. następujące poświadczenie:

Chce X. K. ludzi bacnych omamić: a ostro patrzące/ zamydlając im kalkusem jakimsi oczy prawie na porządk zaślepić żeby widząc nie widzieli/ a rozumiejąc przed się nic nie rozumieli (CzechEp 333 (14) (SXVI))

Dzięki dostępności zabytków w formie cyfrowej w repozytorium zawierającym teksty z tzw. kanonu źródeł SXVI²¹ możliwa stała się ekscerpcja większej liczby przykładów użycia *na porządk*. Jednak należy zaznaczyć, że nie w każdym przypad-

¹⁵ Por. *poporządk* ‘kolejno, po kolei’ (MSZP: 236), *porządk I rzecz.* ‘kolejność’, ‘szereg, poczet’, ‘reguła, zasada’; II *przysł.* ‘kolejno’ (MSZP: 237).

¹⁶ M. Basaj uważa, że *porządk* jest formacją ogólnosłowiańską. Badacz pisze: „*Porządk* jest więc formacją ogólnosłowiańską i w związku z tym trudno uważać ją za zapożyczoną z języka czeskiego. Wydaje się, że *na porządk* ‘kolejno’ jest natomiast po prostu formą zintensyfikowaną od stpol. *porządk* ‘ts.’. Intensiva prefiksalne są stosunkowo częste i powstają wskutek tego, że zużyte przedrostki odnawiają się przez dodanie nowych przedrostków” (SB: 170).

¹⁷ MSZP notuje również *na porządk* w znaczeniu ‘dokładnie, starannie’ (MSZP: 237).

¹⁸ Frekwencja podana w hasle „2. Porządk” (SXVI, t. 27: 410).

¹⁹ Frekwencja podana w hasle „Na” (SXVI, t. 15: 357).

²⁰ SXVI podaje frekwencję *na porządk* ‘po kolei, jedno za drugim’ – 3, natomiast w znaczeniu ‘bez wyjątku’ – 6.

²¹ Źródło: <http://spxvi.edu.pl/korpus/teksty/> (dostęp: sierpień-wrzesień 2018).

ku można łatwo i jednoznacznie określić, czy wyrażenie to występuje w znaczeniu intensyfikującym.

Najliczniej wyrażenie *na porządek* reprezentowane jest w *Epistomium na Wędzidło Jego Miłości X. Hieronima Powodowskiego...*²² Marcina Czechowica z 1583 roku (17 poświadczeń). W pozostałych XVI-wiecznych zabytkach liczba jego użycia jest niewielka – dwukrotna w *Rozmowach chrystyjańskich* tego samego twórcy z roku 1575, w *Biblii Leopoldy* z 1561 roku oraz *Historji żalosnej... o Franciszku Spierze* Stanisława Murzynowskiego z 1551 roku.

Obserwacja kontekstów użycia *na porządek* w dziele Czechowica upoważnia do stwierdzenia, że nie wszystkie przykłady są świadectwem funkcjonowania *na porządek* w znaczeniu intensyfikującym. Poza cytatem przytoczonym za SXVI, w którym *na porządek* występuje w kontekście: *prawie na porządek zaślepić*, można wskazać kilka analogicznych użycia: *prawie od siebie jakoś na porządek gwałtem odpychają* [...] (CzechEp, *3v, 2–5); *i do tych się zdania przyłączył/ ktorzy prawie naporządek słowo boże swymi plotkami szpocą: a tych ani wspomina/ ktorzy nieco zdrowiej i przystojniej/ ono wykładają* (CzechEp, 104, 15–18); *i obaczy iż prawie naporządek wyklada słowa Ezajaszowe* (CzechEp, 155, 26–27); *tedy się już w tej mierze starszym swoim patresom/ prawie naporządek sprzeciwia* (CzechEp, 196, 3–4); *już prawie naporządek/ nie tylko zganił/ ale prawie zepsował* (CzechEp, 228, 1–2); *Bo ludzie niektorzy odrzuciwszy prawie na porządek od siebie bojaźń Bożą/ wazyli się stanowią co się im zdało/* (CzechEp, 232, 3–5). Wydaje się, że także w przykładach: [...] *raz zgola nic dobrego o słowie Bożym pisanym nie trzymając/ owszem je naporządek hydzę/ rzeszotem je szatańskiem nazywając* (CzechEp, 110, 19–22); [...] *y sprośnie słowa Bożego używają i dziwnie je szpocą/ wywracają i z niego naporządek szyszczą* (CzechEp, 172, 2–4); oraz *Ktorą zgola Apostoł Paweł znacznie po dwakroć naporządek psuje* (CzechEp, 294, 31–32) wyrażenie to występuje w znaczeniu intensyfikującym.

Na tle innych polskich wykładników intensyfikacji o prawdopodobnej czeskiej proveniencji wyrażenie intensyfikujące *na porządek* jest najbardziej osobliwe między innymi dlatego, że występuje prawie wyłącznie w jednym XVI-wiecznym zabytku. W porównaniu z wcześniej omówionymi jednostkami jest to sytuacja wyjątkowa. Najtrudniej również jednoznacznie stwierdzić, w których kontekstach realizowane jest intensyfikujące znaczenie *na porządek*, tj. ‘bardzo, w znacznym stopniu; całkowicie’ (SXVI). Trudność ta polega na tym, że w przytoczonych zdaniach łączliwość wyrażenia *na porządek* wyklucza zastąpienie go jednostką *bardzo*, w celu jednoznacznego potwierdzenia, że chodzi o znaczenie intensyfikujące. Nie można zatem mówić o użyciu *na porządek* w celach stylistycznych, jako synonimu *bardzo*. Brak również

²² Pełne brzmienie tytułu to: *Epistomium Na Wędzidło Jego Miłości Xięzda Hieronima Powodowskiego Kanonika Poznańskiego: ku okazaniu niesłusznego jego postępku przeciw niwinnym: i ku zamknięciu ust niesłusznie się na prawdę zbawienną targających*. Źródło: <http://spxvi.edu.pl/korpus/teksty/CzechEp/> (dostęp: 7.09.2018).

zabytku, w którym na podstawie porównania wersetów równoległych można byłoby potwierdzić ekwiwalencję *na porządk* i *bardzo*²³.

Zakończenie

W artykule starano się pokazać, w jaki sposób i w jakim stopniu zaznaczyły się w polszczyźnie wpływy języka czeskiego w kształtowaniu się wykładników intensyfikacji na płaszczyźnie leksykalnej. Szczegółową analizą objęto intensyfikatory będące odpowiednikami staroczeskiego *přeliš*, tj. *bezliš*, *brzeziš*, *przeziš*, *przeziš* i *przeziš*, jednostkę *wielmi* oraz wyrażenie *na porządk*: ich genezę, znaczenie, frekwencję tekstową, zakres użycia w dawnych tekstach oraz losy w historii polszczyzny. Analiza wykazała, że wymienione bohemizmy istniały w staropolszczyźnie i w XVI wieku, czyli w czasie, gdy polskie piśmiennictwo rozwijało się pod wpływem czeszczyzny. Nie były to jednak wpływy silne, o czym świadczy zazwyczaj niska frekwencja analizowanych form w nielicznych polskich zabytkach językowych tego okresu. Obserwacja ta dotyczy również jednostki *wielmi*, której użycie – mimo licznych poświadczeń w niektórych tekstach – sprowadza się w dużej mierze do dzieł redagowanych przez Jana Sandeckiego-Maleckiego. W późniejszych wiekach obecność tego typu wykładników intensyfikacji w polskich tekstach jest sporadyczna, można zatem mówić jedynie o ograniczonym czasowo wpływie czeszczyzny na kształtowanie się zasobu polskich wykładników intensyfikacji.

Wykaz skrótów

- ChS – Wiesław WYDRA, Wojciech Ryszard RZEPKA (2004): *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*. Wyd. III. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ESMACH – Václav MACHEK (2010): *Etymologický slovník jazyka českého*. Wyd. 5. – Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- MSZP – Felicja WYSOCKA, red. (2003): *Mały słownik zaginionej polszczyzny*. – Kraków: Wydawnictwo LEXIS.
- SXVI – Maria Renata MAYENOWA, red. [et al.] (1966–2009): *Słownik polszczyzny XVI wieku*. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, <http://kpbc.umk.pl/publication/17781> (dostęp: lipiec–wrzesień 2018).

²³ W analizie znaczenia i funkcji wyrażenia *na porządk* w polszczyźnie płaszczyzną porównania warto byłoby uczynić słownictwo gwarowe i potoczne. Przykładowo *Słownik gwar polskich* notuje *porząd* / *porząd* w znaczeniach ‘raz po raz’, ‘ciągle’, ‘zawsze’ (SGP, t. IV: 276). W śląszczyźnie obecne jest wyrażenie *do porządku*, którego znaczenie można określić jako ‘dokładnie’, ‘całkowicie’, a także ‘po kolei’ (*Zrobić coś do porządku*). W języku potocznym funkcjonuje w znaczeniu intensyfikującym jednostka *porządnie* (przykłady notowane w USJP: *Był porządnie wystraszony*; *Zmarli porządnie*; *Napracował się porządnie przy przeprowadzce*). Spostrzeżenia te są pokłosiem dyskusji uczestników spotkania naukowego Zakładu Leksykologii i Semantyki Instytutu Języka Polskiego im. Ireny Bajerowej (Katowice, 15 listopada 2018 roku), podczas mojego wystąpienia nt. *Polskie wykładniki intensyfikacji o genezie czeskiej*.

- SB – Mieczysław BASAJ, Janusz SIATKOWSKI (2006): *Bohemizmy w języku polskim: słownik*. – Warszawa: Wydział Polonistyki. Uniwersytet Warszawski.
- SBor – Wiesław BORYŚ (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. – Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- SBr – Aleksander BRÜCKNER (2000): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. IX. – Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SGP – Jan KARŁOWICZ (1906): *Słownik gwar polskich*, t. IV. – Kraków: nakładem Akademii Umiejętności.
- SL – Samuel Bogumił LINDE (1807–1814): *Słownik języka polskiego*, t. I–VI. – Warszawa: [b.w.], <http://kpbc.umk.pl/publication/8173> (dostęp: lipiec–wrzesień 2018).
- Sstp – Stanisław URBAŃCZYK, red. [et al.] (1953–2000): *Słownik staropolski*. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, [www.rcin.org.pl/dlibra/publication?id=39990&from=&dirids=1&tab=1&lp=2&QI=](http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=39990&from=&dirids=1&tab=1&lp=2&QI=) (dostęp: lipiec–wrzesień 2018).
- SW – Jan KARŁOWICZ, Adam KRYŃSKI, Władysław NIEDŹWIEDZKI, red. (1900–1927): *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII. – Warszawa: nakładem prenumeratorów, <http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254> (dostęp: lipiec–wrzesień 2018).
- SZWF – Radosław PAWELEC, red. (2015): *Słownik zapomnianych wyrażen funkcyjnych*. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- USJP – Stanisław DUBISZ, red. (2003): *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–IV. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Źródła elektroniczne

- Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego*. – Kraków 2006: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk (płyta DVD).
- Elektroniczny Korpus Tekstów Polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.): korba.edu.pl/query_corpus/ (dostęp: sierpień 2018).
- Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce: <http://scriptores.pl/elexicon> (dostęp: 08.2018).
- Korpus polszczyzny XVI wieku: spxvi.edu.pl/korpus/probka/ (dostęp: 08.2018).
- Korpus tekstów staropolskich do roku 1500: https://www.ijp-pan.krakow/images/publikacje_elektroniczne/korpus_tekstow_staropolskich (dostęp: 08.2018).

Bibliografia

- ADAMIEC Dorota, BRONIKOWSKA Renata, GRUSZCZYŃSKI Włodzimierz, MODRZEJEWSKI Emanuel, WIECZOREK Aleksandra (2018): *The Electronic Corpus of the 17th and 18th c. Polish Texts (up to 1772). The final result*; http://korba.edu.pl/static/documents/publikacje/2018_slavicorp.pdf (dostęp: 2018).
- BALABANIAK Dagmara, MITRENGA Barbara (2015): *Polskie intensyfikatory w ujęciu historycznym*. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- BELCARZOWA Elżbieta (1989): *Niektóre osobliwości leksykalne Biblii tzw. Leopolicy*. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- KARAŚ Halina: *Rola języka czeskiego w rozwoju polszczyzny* (online); bwr.uw.edu.pl/documents/7488103/9788541/Rola+języka+czeskiego.ppt (dostęp: 30.08.2018).
- KLEMENSIEWICZ Zenon (1961): *Historia języka polskiego*. Cz. 1: *Doba staropolska (od czasów najdawniejszych do początków XVI wieku)*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KLEMENSIEWICZ Zenon (1965): *Historia języka polskiego*. Cz. 2: *Doba średniopolska (od początków XVI wieku do ósmego dziesięciolecia XVIII wieku)*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- KLEMENSIEWICZ Zenon, LEHR-SPLAWIŃSKI Tadeusz, URBAŃCZYK Stanisław (1965): *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Wyd. III. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KWILECKA Irena (1990): Średniowieczna Biblia czeska a staropolskie przekłady biblijne (zarys problematyki badawczej). – *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Linguistica* 23, s. 73–82, http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.hdl_11089_16152/c/72_Act_a_Universitatis_Lodzensis_Folia_Linguistica_23_1990.pdf (dostęp: 4.08.2018).
- MITRENGA Barbara (2018): Przedrostki intensyfikujące *na-* i *prze-* w ujęciu historycznojęzykowym. – *Poradnik Językowy* 10, 25–38.
- MITRENGA Barbara (w druku): Dawne polskie intensyfikatory wywodzące się od staroczeskiego *přieliš*.
- ORŁOŚ Teresa Zofia (1980): *Polsko-czeskie związki językowe*. – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- RECZEK J. (1968): *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku. Wybrane zagadnienia*. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SIATKOWSKI Janusz (1965–1970): *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim I–II*. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- URBAŃCZYK Stanisław (1946): *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

Pozostała netografia

- <http://spxvi.edu.pl/korpus/teksty> (dostęp: sierpień–wrzesień 2018)
- <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/295919/edition/279610/content> (dostęp: 2.08.2018)
- <http://www.biblijny.net/biblia-wujka/ksiega-wyjscia.html> (dostęp: 2.08.2018)
- <http://vulsearch.sourceforge.net/html/index.html> (dostęp: 2.08.2018)